

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-01; 29-35-69

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34

Telex: 816-436

BD/190/22/88

WYOBRAŻENIA MŁODZIEŻY
KOŃCZĄCEJ SZKOŁY PONADPODSTAWOWE
O DOROSŁYM ŻYCIU

Czerwiec 1988 r.

Corocznie CBOS przeprowadza sondaż w środowisku młodzieży kończącej szkoły ponadpodstawowe. Ostatnie dwa, z 1987 i 1988 r.¹, obok problemów politycznych dotyczyły także postrzegania przez młodych ludzi własnej przyszłości - poczucia wpływu na własne losy, oceny szans realizacji zamierzeń życiowych. Materiał z roku 1987 jest znacznie szerszy, zawiera bowiem dodatkowo rejestrację nadziei, oczekiwań oraz obaw i niepokojów, wiązanych z bliższą i dalszą przyszłością. One też zostały poddane szczegółowej analizie. Uważamy za konieczne analizę tę poprzedzić sygnałem o znacznym nasileniu się w 1988 r. pesymizmu młodzieży co do własnej przyszłości. Nie sądzymy, że jest to przypływ chwilowy, dający się wytłumaczyć jedynie złożoną sytuacją polityczną w momencie realizacji badania, kiedy to trwały jeszcze strajki w Stoczni Gdańskiej i Nowej Hucie. Bardziej prawdopodobna jest tu długotrwała tendencja.

1. Niepewność przyszłości

Wśród młodych ludzi wkraczających w dorosłe życie narasta niepewność swej przyszłości, poczucie zablokowania szans życiowych. Na zadawane cyklicznie pytanie: "Czy młodzież w Polsce ma obecnie szanse realizacji swoich celów i dążeń życiowych?" w 1988 r. twierdząco odpowiedziało 32,1% uczniów, przecząco zaś 63,8%, rok temu natomiast badani zajmowali w tej kwestii przeciwstawne stanowisko: ponad 33% było zdania, że młodzież nie ma takich szans, a ponad 60% uważało, że one istnieją (tab.1). W okresie 1984-1987 liczebność grupy dostrzegającej szanse systematycznie wzrastała. Tak więc rok 1988 można nazwać przełomowym, dość raptownie bowiem grupa ta zmalała do poziomu sprzed 4 lat. Jest to o tyle niepokojące, że młodzież nie widzi możliwości poprawy istniejącego stanu. Na pytanie o przewidywane zmiany w szansach na realizację swych celów życiowych w ciągu najbliższych 5 lat jedynie 1/5 badanych odpowiedziała, że nastąpi wyraźna lub pewna poprawa. Większość (57,3%) była zdania, że ten niezadowolający stan będzie się utrzymywać, a ponad 17%, że się jeszcze pogorszy.

---

¹ Badania pod hasłem: "Młodzież o przyszłości" - 14 kwietnia-6 maja 1987 r. (1136 osób), "Młodzież '88" - 25-29 kwietnia 1988 r. (1292 osoby). Oba przeprowadzono techniką audytoryjną w klasach na reprezentatywnej próbie młodzieży kończącej zasadnicze szkoły zawodowe, technika, licea ogólnokształcące i zawodowe.

Tabela 1

w procentach

Odpowiedzi na pytanie: "Czy obecnie młodzież w Polsce ma szanse realizacji swoich celów i dążeń życiowych?"	Młodzież według terminów badań				
	1988	1987	1986	1985	1984
Zdecydowanie tak	2,5	7,1	5,0	4,7	3,0
Raczej tak	29,6	53,3	47,8	34,2	27,6
Raczej nie	47,3	26,9	31,4	31,5	35,5
Zdecydowanie nie	16,5	6,7	6,8	14,2	10,7
Inne zdanie i trudno powiedzieć	3,4	3,1	8,5 ^{a)}	14,8	22,8

a) W roku 1986 zamiast kategorii "Trudno powiedzieć" wprowadziliśmy "Mam inne zdanie" (jakie?), stąd zmniejszenie odsetka wskazań.

W porównaniu z latami ubiegłymi znacznie zmniejszyła się grupa optymistów (przewidujących poprawę), wzrosła zaś grupa pesymistów (przewidujących pogorszenie) i przekonanych o stagnacji (tab.2).

Tabela 2

w procentach

Przewidywane zmiany w szansach młodzieży na realizację swych celów życiowych w ciągu najbliższych 5 lat	Młodzież według terminów badań			
	1988	1987	1986	1985
Nastąpi wyraźna poprawa	1,2	4,0	3,5	2,0
Nastąpi pewna poprawa	19,1	28,3	25,5	20,7
Będzie mniej więcej tak samo	57,3	44,8	52,8	47,1
Nastąpi pewne pogorszenie	12,0	8,8	9,2	6,0
Nastąpi znaczne pogorszenie	5,3	3,8	2,4	3,0
Inne zdanie i trudno powiedzieć	3,7	3,7	6,0 ^{a)}	20,9

a) W roku 1986 zamiast kategorii "Trudno powiedzieć" wprowadziliśmy "Mam inne zdanie" (jakie?), stąd zmniejszenie odsetka wskazań.

Z odpowiedzi na zadawane w latach ubiegłych pytanie o bariery uniemożliwiające młodzieży realizację planów życiowych wynika, że upatrywano ich głównie w sytuacji gospodarczej kraju, warun-

kach życia społeczeństwa, niewłaściwej polityce wobec młodego pokolenia.

Poczucie niepewności o przyszłość, niemożliwości realizacji w naszym kraju planów i zamierzeń życiowych wpłynęło z pewnością na wzrost deklaracji gotowości wyjazdu za granicę (tab.3).

Tabela 3

w procentach

Deklaracje gotowości wyjazdu i jego charakter	Młodzież według terminów badań		
	1988	1986	1984
Chcę wyjechać:			
- na stałe	14,4	8,0	8,7
- na krótko - zarobić i wrócić	54,3	51,0	48,1
- w celach turystycznych	22,8	31,9	36,0
Nie chcę wyjeżdżać z kraju	3,0	3,4	4,0
Inne zdanie i trudno powiedzieć	3,9	4,4	3,2

W porównaniu z latami ubiegłymi zwiększyła się bez mała dwukrotnie grupa młodzieży chętnej wyjechać na stałe oraz - choć nieznacznie - w celach wyłącznie zarobkowych. Zdecydowanie mniej młodzieży preferuje wyjazdy o charakterze turystycznym. Na niezmiennym poziomie utrzymuje się odsetek uczniów odżegnujących się od jakichkolwiek wyjazdów z kraju. Powszechne jest więc wśród młodzieży dążenie do wyjazdów zagranicznych, głównie jednak o charakterze czysto ekonomicznym - zarobkowym, a nie poznawczym.

2. Stosunek do przyszłości

Młodzi ludzie żyją w poczuciu niewielkiego wpływu na swoją przyszłość - zaledwie 1/4 uczniów (23,1% w roku 1988 i 26,3% w 1987) była zdania, że zależy ona tylko od tego, jak nią sami pokierują. W przekonaniu większości (71,5% - 1988 r., 59,8% - 1987 r.) przyszłe losy każdego z nich to splot okoliczności i wydarzeń, na które często oni sami nie będą mogli wpłynąć. Ponad 3% (3,9% - 1988 r., 3,4% - 1987 r.) uczniów uważało nawet, że w ogóle nie będą mieć wpływu na przyszłe życie. Obydwie te grupy twierdziły, że o ich przyszłości w głównej mierze zadecyduje sytuacja gospodarcza kraju, rodzice, ludzie z najbliższego otoczenia, ale także przypadek, szczęście lub pech.

Wypowiedzi uczniów na temat swojej przyszłości uzyskane w roku 1987 są tu analizowane w dwóch wymiarach:

- przyszłości odległej - dla poznania ich wyobrażeń o własnym życiu, kiedy będą w wieku 30 lat;

- przyszłości najbliższej - dla zorientowania się w ich najbliższych planach życiowych, bezpośrednio po ukończeniu szkoły.

Informacji o tym, jak młodzież postrzega dalszą przyszłość, dostarczają nam jej wyobrażenia o sobie w wieku 30 lat. Większość widzi siebie jako mieszkańców polskich miast, mających rodzinę, własne mieszkanie, pracujących w zakładach państwowych. Swoją sytuację materialną opisuje jako bardzo dobrą bądź całkiem niezłą, zdecydowanie lepszą niż w domu rodzinnym. Wyobrażenia o przyszłej pracy zawodowej w zasadzie są zbieżne z najbliższymi planami życiowymi - krokami podejmowanymi bezpośrednio po ukończeniu szkoły. Według tych planów prawie co trzeci uczeń rozpocznie pracę bezpośrednio po ukończeniu szkoły, przy czym nie jest to grupa wyłącznie potencjalnych pracowników instytucji państwowych, ale także przyszłych właścicieli warsztatów bądź pracowników firm polonijnych, zakładów prywatnych. Co piąty deklaruje chęć podjęcia studiów, jednak w roli przyszłego inteligenta (pracownika w zawodach wymagających wyższego wykształcenia) widzi siebie zaledwie 13%. Pozostali za najbardziej prawdopodobne uznawali to, że za 10-15 lat będą pracować na stanowiskach robotników wykwalifikowanych (20%), pracowników handlu i usług (15%), techników (14%) bądź jako wykwalifikowany personel biurowy (14%). W sumie więc większość badanych widzi swoją przyszłość zawodową jako osiągnięcie co najwyżej pozycji, jaką zapewnia dyplom ukończenia szkoły, do której uczęszczają.

Młodzi ludzie w swoich wyobrażeniach nie odbiegają od statusu społecznego rodziców, nader często wzorują się na ich karierach zawodowych. Uczniowie ze środowisk pozainteligenckich zdecydowanie rzadziej aspirują do tego, aby w przyszłości osiągnąć status inteligenta. Można więc mówić o zjawisku dziedziczenia pozycji społecznej i małej mobilności badanej grupy młodzieży, a ponadto o niedrożności dróg awansu - o barierach, jakie

napotyka młodzież ze środowisk robotniczych i chłopskich w podwyższaniu pozycji społecznej. Wprawdzie dzieci rolników myślą o opuszczeniu środowiska, w którym się wychowały (prawie co drugi uczeń mieszkający na wsi deklaruje chęć wyjechania do miasta), ale aspirują najczęściej do pracy na stanowiskach robotników bądź techników.

Większość badanych uczniów sądzi, że w wieku 30 lat osiągnie samodzielność życiową, tzn. założy rodzinę (ponad 80%), będzie mieć własne mieszkanie (ok. 60%), dobrą sytuację materialną (65%). Spora jednak część (od 10 do 30% w zależności od tego, jakiej kwestii dotyczyło pytanie pomocnicze) nie potrafi wyobrazić sobie życia za 10-15 lat, przede wszystkim zaś własnej sytuacji mieszkaniowej.

Własna przyszłość nie wydaje się być przedmiotem głębszego zainteresowania młodzieży kończącej szkołę ponadpodstawowe. Odpowiadając na pytanie: "Czy możesz o sobie powiedzieć, że masz jakieś plany i zamierzenia, których realizacja rozciągać się będzie na daleką przyszłość?", co czwarty badany stwierdził wprost, że nie ma nawet w ogólnych zarysach sformułowanych długookresowych planów życiowych. Pozostali w większości skłaniali się do myślenia jedynie o przyszłości niezbyt odległej - do 5 lat, a więc sięgającej najdalej do okresu usamodzielnienia się - dla jednych ukończenia studiów i podjęcia pracy zawodowej, dla innych zaś pewnej stabilizacji zawodowej. Możemy na tej podstawie mówić o znamionym zjawiska określanego przez socjologów mianem zawężenia horyzontu czasowego planowanych działań.

Prosiliśmy uczniów także o opisanie swoich wyobrażeń o tym, jaka będzie sytuacja kraju za 5 lat. Dla większości przyszłość kraju jawi się bądź jako niewiadoma (ponad 1/5 nie potrafi określić tej sytuacji), bądź jako utrzymywanie się uciążliwego stanu obecnego, a nawet jego pogarszanie się (opinie takie wyraża prawie 50%). Pesymistyczne wyobrażenia sprowadzają się głównie do obawy o stan gospodarki i warunki życia ludności, rzadziej o sytuację w sferze polityki. Mają one charakter przekonań, że będzie źle.

Optymistyczne - najczęściej do oczekiwań poprawy stanu gospodarki i warunków życia. Takie spojrzenie na przyszłe losy kraju kontrastuje z wizją własnej przyszłości. Widać to wyraźnie, gdy porówna się sposoby przedstawiania przyszłości kraju i własnej (poklasyfikowane w ogólne kategorie).

<u>Przyszłość własna</u>		<u>Przyszłość kraju</u>	
Optymizm	46,2%	Optymizm	25,9%
Pesymizm	4,8%	Pesymizm	30,6%
Wypowiedzi ambiwalentne, warunkowe - "to zależy od"	9,3%	Stagnacja	18,0%
Wypowiedzi neutralne, "wyliczanki"	36,3%	Wypowiedzi życzeniowe - "oby się poprawiło"	4,6%
Brak danych, trudno powiedzieć	2,9%	Brak danych, trudno powiedzieć	22,6%

Na temat swojej przyszłości w sposób pesymistyczny wypowiedziała się nieliczna grupa uczniów, taki ton dominował natomiast w prognozie sytuacji naszego kraju. Optymizm młodzieży co do własnej przyszłości jest raczej następstwem mechanizmów obronnych - boi się ona przyznać do obaw i niepokojów. Ponadto planuje przede wszystkim to, co w swoim mniemaniu uda jej się osiągnąć. Opis przyszłych losów własnych i kraju różni się nie tylko ogólnym wydzźwiękiem, ale i charakterem. Wyobrażenia własnego życia często młodzi ludzie formułowali przez wyliczenie, kim będą, co będą posiadali. Wypowiedzi zaś na temat przyszłości kraju to prawie zawsze diagnoza obecnej sytuacji (poprawi się, będzie jeszcze gorsza bądź też nie zmieni się).

3. Poziom aspiracji - nastawienia i strategie życiowe młodych ludzi

Aspiracje młodzieży często są rozpatrywane z punktu widzenia pewnych zawyżonych oczekiwań, jakie wobec niej mają dorośli. Nadal obowiązuje pewien stereotyp myślenia o młodym pokoleniu jako o tym, które dzięki właściwym młodości cechom może i chce

zmieniać otaczającą rzeczywistość. Tymczasem od lat dominuje wśród młodzieży nastawienie na szczęśliwe życie rodzinne i przyzwoity poziom życia. Są to więc wartości mocno osadzone w realiach życia codziennego, dalekie od modelu "romantycznych porywów", jakie tradycyjnie przypisywało się młodości.

Podawane przez uczniów dążenia życiowe można podzielić na trzy grupy²:

1. Cele ze sfery afiliacyjno-materialnej

Szczęśliwe życie rodzinne	74,0%
Życie w dobrobycie, luksusie:	52,1%
- posiadanie luksusowych dóbr typu: samochód, wideo, komputer	35,6%
- posiadanie luksusowej willi	25,3%
- zdobycie bogactwa, dużych pie- niędzy	10,8%
Osiągnięcie przyzwoitego poziomu życia:	40,3%
- własne mieszkanie	25,4%
- sytuacja materialna umożliwia- jąca w miarę bezproblemowe za- spokajanie podstawowych potrzeb	22,2%
Posiadanie przyjaciół, grona zna- jomych	7,0%
Spokój, bezpieczeństwo	7,0%
Ogólnie - szczęście, bycie szczęś- liwym	6,0%

2. Cele ze sfery instytucjonalno-statusowej

Dobra, atrakcyjna praca	49,1%
Zdobycie wykształcenia - ukończe- nie szkoły, zdanie matury, ukończe- nie studiów	46,2%
Wyjazd za granicę	30,0%
Założenie prywatnej firmy	8,6%
Prestiż społeczny, poważanie spo- łeczne	8,0%
Sława, barwne życie	6,2%
Awans zawodowy, stanowisko	5,2%
Aktywność polityczna	3,7%

---

² Respondenci mogli wymienić pięć celów życiowych, stąd procenty nie sumują się do 100.

3. Inne cele

Godne życie, bycie w zgodzie z samym sobą	4,6%
Rozwój intelektualny, rozwijanie zainteresowań, poszerzanie wiedzy	2,6%

W strukturze dążeń życiowych młodego pokolenia dominują cele ze sfery afiliacyjno-materialnej. Dąży ono z jednej strony do zaspokojenia potrzeby miłości, kontaktów, akceptacji towarzyskiej, z drugiej zaś do zaspokojenia potrzeb materialnych. Stosunkowo silne jest dążenie do zapewnienia w przyszłości wysokiego standardu życia, wykraczającego poza zaspokajanie podstawowych potrzeb stabilizacyjnych. Drogą do osiągnięcia komfortu życiowego jest między innymi wyjazd za granicę; dla 2/3 pragnących wyjechać ma on charakter wyłącznie zarobkowy.

Wyraźna jest tendencja do ujmowania swojego przyszłego życia w kategoriach małych struktur - rodziny, kręgu przyjaciół; do pewnej izolacji od wielkich zbiorowości; kontakt ze światem zorganizowanym przez instytucje zostaje ograniczony do koniecznego minimum - służy jako środek do ułożenia sobie prywatnego życia. Dotyczy to zarówno dążeń edukacyjnych, zawodowych, jak też ukierunkowanych na indywidualną działalność gospodarczą. Natomiast wartości świadczące wprost o chęci włączenia się w życie publiczne (aktywność polityczna i osiągnięcie stanowiska), wyjścia poza sferę prywatną zajmują odległe pozycje w hierarchii aspiracji młodzieży.

Przyczyn dystansowania się młodzieży od życia publicznego można doszukiwać się m.in. w tym, że ma ona niewielkie poczucie wpływu na bieg wydarzeń (tab.4). Jej wpływ, w ocenie badanych, jest stosunkowo duży, ale nie na to, co się dzieje w kraju³, a tylko na działalność organizacji młodzieżowych i życie szkoły, choć i w tych sferach poczucie wpływu maleje. W roku bieżącym w porównaniu z 1987 znacznie obniżył się odsetek młodzieży przekonanej o swoim wpływie na życie organizacji młodzieżowych i szkoły (odpowiednio z 67,4 do 51,4 i z 52,5 do 38,6).

---

³ Warto zauważyć, że młodzież charakteryzuje się znacznie większym poczuciem wpływu na bieg wydarzeń w skali kraju niż reprezentacja ogółu społeczeństwa polskiego - wśród dorosłych o wpływie na losy kraju mówiło niewiele ponad 5% badanych.

Tabela 4

w procentach

Odpowiedzi	Młodzież odpowiadająca na pytanie, czy ma wpływ na:					
	życie szkoły		działalność organizacji młodzieżowych		bieg wydarzeń w kraju	
	1988	1987	1988	1987	1988	1987
Zdecydowanie tak	5,8	17,0	8,7	20,6	5,0	6,8
Raczej tak	32,8	35,5	42,7	46,8	14,3	14,7
Raczej nie	42,2	24,8	26,6	13,6	29,6	29,1
Zdecydowanie nie	12,0	13,3	11,1	8,6	38,3	32,1
Trudno powiedzieć	6,3	8,3	10,0	8,7	12,2	16,5

W środowisku badanej młodzieży istnieje zapotrzebowanie na aktywność społeczną, ujawniające się w deklarowanej gotowości do działań prospołecznych. Ponad 77% uczniów wyraża pogląd, że nawet w dzisiejszych trudnych czasach nie można zamykać się w kręgu spraw własnych, należy też przejmować się sprawami innych, a prawie połowa odczuwa wręcz potrzebę osobistego włączenia się w działalność społeczną. Należy przy tym dodać, że młodzi ludzie niechętnie działają w istniejących strukturach i organizacjach, zdecydowanie preferują formy działalności spontanicznej.

Dążenia życiowe badanej młodzieży wydają się być wyznaczone przez prawdopodobieństwo ich realizacji. Co czwarty uczeń twierdzi, że uda mu się osiągnąć wszystko, do czego dąży w życiu, natomiast 2/3 badanych uważa, że przynajmniej część. Niecałe 5% wątpi w możliwość osiągnięcia jakiegokolwiek z wymienionych przez siebie celów życiowych. Największe szanse realizacji mają cele ze sfery afiliacyjno-materialnej, a zwłaszcza szczęśliwe życie rodzinne, najmniejsze zaś dążenia polityczne (najrzadziej też wymieniane jako cele życiowe). Młodzież stara się planować przede wszystkim to, co według niej uda się zrealizować, nie chce bowiem w przyszłości narażać się na frustracje wynikające z niespełnienia pragnień życiowych.

Zdecydowana większość badanych (ponad 64%) spodziewa się pomocy w realizacji swoich zamierzeń przede wszystkim od przyszłych współmałżonków, przyjaciół i znajomych. Fakt, iż ponad 70% z nich liczy na pomoc rodziców, świadczy - jak się wydaje - o nadziejach i oczekiwaniach młodych ludzi na wsparcie, a zarazem poniesienie przez pokolenie rodziców części kosztów związanych z kryzysem. Nie dziwi to o tyle, że dla badanej przez nas młodzieży przyszłość to najbliższe 5 lat, a więc okres, który większość spędzi w domu rodzinnym. Nikłe natomiast nadzieje związane są z instytucjami władzy i organizacjami społecznymi. Tak więc zarówno sfera działań politycznych, jak i odwoływanie się do pomocy instytucji państwowych w realizacji zamierzeń życiowych jest poza kręgiem zainteresowań badanej młodzieży.

Jakie więc kroki podejmą młodzi ludzie, aby zrealizować to, do czego w swoim życiu dążą? Czy ich najbliższe plany życiowe są konsekwencją pewnych ogólnych założeń i dążeń życiowych?

Odpowiedzi badanych na pytanie o najbliższe decyzje życiowe po ukończeniu szkoły pozwalają nam mówić o pewnych strategiach, sposobach ułożenia sobie życia przez 17-19-letnich abiturientów. Ze względu na deklarowane decyzje możemy wyróżnić trzy grupy młodzieży o odmiennych strategiach działania. Są to ci, którzy zamierzają:

- kontynuować naukę: na studiach (20,7%), w szkole poma-turalnej (7,4%), w technikum (15,9%) - 44%;
- podjąć pracę zawodową w zakładzie państwowym - 13,9%;
- pracować w firmie polonijnej, zakładzie prywatnym (6,5%), prowadzić indywidualną działalność gospodarczą - własny warsztat, sklep itp. - (6,2%), wyjechać za granicę (8,2%) - 20,9%.

Spora grupa (ponad 1/5) badanych deklaruje chęć ucieczki od tradycyjnych instytucjonalnych rozwiązań (wybiera pracę w firmie polonijnej, indywidualną działalność gospodarczą czy też wyjazd za granicę) i znacznie różni się w swoich zapatrywaniach od pozostałych. Cechuje ją większy optymizm co do własnej przyszłości, skłonność do długookresowych planów życiowych, a także częstsze postrzeganie własnej przyszłości jako zależnej od nich samych. Rzadziej ceni takie wartości, jak wykształcenie

czy ciekawa praca, większą natomiast rangę nadaje wartościom materialnym. Przejawia też znacznie większy krytycyzm wobec rzeczywistości społeczno-politycznej kraju - częściej jest przekonana o braku demokracji, sprawiedliwości społecznej, negatywnie ocenia dorobek ustroju socjalistycznego.

Pytaliśmy również badaną młodzież o motywy deklarowanych strategii życiowych. Najczęściej wymieniano:

- własne zainteresowania, ambicje	20,5%
- zamiłowanie do zawodu	19,7%
- względy finansowe	15,0%
- uczenie się dla uzyskania dyplomu, świadectwa	13,4%
- poszerzenie horyzontów wiedzy itp.	12,2%
- rozsądek, chęć realizacji własnych marzeń	11,7%
- chęć usamodzielnienia, stabilizację życiową	10,8%
- czynniki zewnętrzne, ucieczkę od sytuacji własnej (m.in. wojsko) i kraju	8,8%

Można zatem powiedzieć, że przewidywania co do sposobu ułożenia sobie życia wpływają z chęci zaspokojenia potrzeb samorealizacyjnych, z oceny szans ich realizacji, zależą też od czynników zewnętrznych.

Motywy finansowe, materialne typu "zrobić pieniądze" podają przede wszystkim osoby planujące założyć prywatny interes, natomiast chęć ucieczki od obecnej sytuacji (zarówno własnej, jak i kraju) częściej deklarują uczniowie planujący wyjechać za granicę. Przesłanki decyzji w grupie uczniów zamierzających kontynuować naukę są bardzo zróżnicowane. Wiążą się zarówno z samorealizacją, chęcią poszerzenia wiedzy, zdobycia atrakcyjnego zawodu, jak i traktowaniem wykształcenia instrumentalnie - jako środka umożliwiającego zdobycie odpowiedniej pozycji, poważania społecznego. Wykształcenie traktują jako wartość samą w sobie - autoteliczną przede wszystkim ci, którzy deklarują chęć podjęcia studiów, natomiast jako wartość instrumentalną - uczniowie zasadniczych szkół zawodowych, którzy chcą uzyskać

tytuł technika. Nie można zatem mówić o powszechnej dewaluacji wykształcenia; jest ono cenione przez określone grupy młodzieży i dla nich jest ważne.

Z analizy wypowiedzi uczniów zarówno o najbliższych planach życiowych, jak i bardziej odległych wynika, że wybierają oni przede wszystkim rozwiązania standardowe i korzystają w zdecydowanej większości z utartych, sprawdzonych dróg ułożenia sobie życia.

4. Uwarunkowania sukcesu życiowego

Poglądy młodzieży na temat praw rządzących dorosłym życiem, mechanizmów decydujących o powodzeniu w życiu sondowaliśmy za pomocą pytania otwartego i zamkniętego. Odpowiadając na pierwsze, uczniowie mogli samodzielnie formułować własny wzór człowieka sukcesu. W przypadku drugiego pytania oceniali znaczenie każdego z 17 wymienionych na liście czynników dla osiągnięcia powodzenia w życiu.

Opisując człowieka sukcesu, część młodzieży (50%) używała jedynie określeń negatywnych (ujemne cechy charakteru, znajomości, układy, bogactwo, interesowna przynależność do PZPR), część (25%) wyłącznie określeń pozytywnych (dodatnie cechy charakteru, walory intelektualne, moralne, wykształcenie), a część (25%) zarówno jednych, jak i drugich. Szczegółowe dane zawiera poniższe zestawienie.

Czynniki sprzyjające osiągnięciu sukcesu życiowego

Dodatnie cechy charakteru - 22%	Układy, znajomości - 25%
Walory intelektualne - 15%	Ujemne cechy charakteru - 24%
Wysokie walory moralne - 11%	Niskie walory moralne - 9%
Wykształcenie - 6%	
Bogactwo - 24%	
Interesowna przynależność do PZPR - 6%	
Pochodzenie społeczne - 4%	

Dla przykładu przytoczymy najbardziej charakterystyczne wypowiedzi badanych.

"Zrobić karierę - zapisać się do PZPR, jak najwięcej kłamać, łgać, okradać państwo, brać pieniądze, nic nie robiąc".

"Kombinatorzy, ludzie pozbawieni skrupułów, potrafiący wykorzystać każdą okazję".

"Sprytni karierowicze, bogaci, posiadający układy i znajomości oraz pewną pozycję społeczną i zawodową osiągają sukcesy. Natomiast naprawdę zdolni ludzie nie mają szans na rozwinięcie swoich zdolności".

"Moim zdaniem w naszym kraju nie są brani pod opiekę ludzie wykształceni. Większe szczęście i powodzenie mają ludzie, którzy umieją rozkręcić jakiś interes".

"Ludzie chorągiewki, cwaniacy, zdecydowani, o braku skrupułów".

"Dzieci, których rodzice są na wyższych stanowiskach, posiadający dobre znajomości".

"Ludzie niewykształceni, mający źródła nielegalne, ale ludzie przebiegli, silni i odważni".

"Sprytni, konsekwentni, pracowici".

"Ludzie wykształceni, ambitni, z wiarą w siebie i we własne możliwości".

"Ludzie uczciwi, którzy solidnie pracują".

Z wypowiedzi uczniów rysuje się dominujący wzorzec człowieka sukcesu, cechującego się sprytem, bezkompromisowością, a także bogactwem, układami, znajomościami. Rzadziej kojarzy się on z jednostką mającą wyłącznie walory intelektualne i moralne.

Odpowiedzi na pytanie zamknięte pozwalają nam odtworzyć funkcjonujący w świadomości badanych rejestr czynników decydujących o osiągnięciu celów życiowych. Na pierwszym miejscu wymieniano spryt, zaradność życiową (87% wskazań) oraz predyspozycje psychiczne jednostki, takie jak: pracowitość (82%), wiedza, fachowość (81%), inteligencja, zdolności (79%). Niewiele mniejsze znaczenie przypisywano czynnikom zewnętrznym: pozycji w układach nieformalnych (75%), pomocy rodziców (66%), pochodzeniu społecznemu (54%). Rzadziej wskazywano na znaczenie postawy politycznej jednostki: aktywność społeczną (47%), przynależność do PZPR (40%) i innych organizacji społecznych (31%), wyznawane poglądy polityczne (39%). Zauważmy przy tym, że wykształcenie (70% wskazań) znalazło się dopiero na 9 pozycji. Jest ono co

prawda ważniejsze od aktywności społecznej, poglądów politycznych czy też przynależności do organizacji społeczno-politycznych, ale mniej cenione niż zaradność, spryt życiowy, pracowitość czy znajomości.

Wydaje się, że takie właśnie postrzeganie "urządzonego świata ludzi dorosłych" zdecydowało o powszechności przekonania o nierównym starcie życiowym młodzieży - tak sądzi ponad 86% uczniów. Zdaniem tej grupy, łatwiej jest dzieciom pochodzącym z rodzin o odpowiednim statusie materialnym, pozycji społeczno-zawodowej, trudniej zaś tym, którzy nie mają pieniędzy, pochodzą z rodzin niepełnych, z marginesu społecznego, ze wsi, dzieciom zwykłych, szarych obywateli, jak też pokrzywdzonym przez los, upośledzonym.